

Kazakların Dariyğa Kız Dastanı

Seyfullah YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL *

Günümüzde çok geniş bir coğrafyada farklı isimlerle anılan Türk topluluklarının ana vatanının büyük bir kısmını Türkistan olarak adlandırılan coğrafya teşkil etmektedir. Türkistan coğrafyasında bugün farklı isimlerle anılan Türk devletleri ve toplulukları farklı yapılar adı altında yaşamaktadırlar. Farklı isimler altında yaşayan Türk topluluklarının tarihî süreç içerisindeki köken birliğinin en büyük göstergelerinden birisi de ortak temsil noktalarını oluşturan kültürel unsurlardır. Kültürel unsurların temsil edildiği en önemli ürünleri edebî mahsuller oluşturmaktadır. Edebî mahsuller benzer ya da farklı türsel özelliklerine göre Türk dünyasında farklı isimlerle adlandırılmışlardır. Türk dünyasında zengin olan türlerden birisi de Türkiye sahasında halk hikâyesi olarak adlandırdığımız türdür. Halk hikâyesi kavramı Kazak Türkleri arasında “dastan” kavramıyla ifade edilmektedir. Kazakistan sahası halk hikâyelerinin bir kısmını da din konulu halk hikâyeleri oluşturmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Türkiye sahasında kaleme alınmış olan ilk kitap Seyfullah Yıldırım tarafından 2015 yılında yazılmış olan “Kazak Türklerinin Dariyğa Kız Dastanı” adlı çalışmadır.

Çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında Kazak Türklerinde dastan, dastancı ve kıssa, kıssacı kavramlarıyla Dini dastanlar üzerinde durulmuştur. Dastan kavramı Kazak Türklerine kelime olarak Farsçadan geçmiştir. Dastanlar konu olarak genel anlamda Doğu edebiyatından Kazak kültürüne geçmiş konuları işlemekle beraber Kazak Türklerinin kendi kültürlerine ait unsurları da işlemektedir. Dastanlar kavram ve konu olarak Doğu geleneklerin-

* Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya/ Türkiye, uyesildal@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-3333-1976.

den alınmakla birlikte icra ve üslup özelliği bakımından Kazak Türklerine ve genel anlamda Türk icra geleneğine uygun bir yapıdadır. Özellikle destanlar gibi genel olarak manzum ve dombra eşliğinde icra edilmeleri Doğu geleneği (Hint, Arap, İran) ile aralarındaki temel farklılıkları oluşturmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geleneğin değişmeye uğramasıyla destanlar dombra olmadan da icra edilmeye başlanmıştır. Destanlar özellikle dinî konuları işleyenler Kazaklar arasında aynı zamanda “kıssa” kavramıyla da ifade edilmişlerdir. Kıssaların büyük bir çoğunluğu Arap, Fars ve Çağatay edebiyatı vasıtasıyla Kazaklara geçmiş ve konularını da Kuran-ı Kerim, Binbir Gece Masalları, Şehname, Tütiname vb. eserlerden almışlardır. Destanların/ kıssaların büyük bir çoğunluğu tercüme, aktarım ya da uyarılma yoluyla Kazak edebiyatına kazandırılmışlardır. Bu eserleri icra edenler ya da yeniden oluşturanlar Anadolu sahasındaki “âşık” kavramının karşılığı olan “akınlar” tarafından icra edilmiş ya da oluşturulmuşlardır. Destanların bir kısmı uyarılma yoluyla yeniden oluşturulmuştur ve yekûn olarak en büyük kısmı da bunlar teşkil etmektedir. Örneğin İstanbul’da matbu olarak ve nesir halinde yazılmış bir metin Türk dünyasına ulaştığında medrese tahsili görmüş aynı zamanda Arapça ve Farsça da bilen akınlar tarafından Kazak kültürüne uygun bir üslupla ve manzum olarak yeniden oluşturulmuşlardır. Bunun neticesinde geleneksel “akın”-lıktan farklı olarak “kitabi akın” kavramı ortaya çıkmıştır.

Kazak Türkleri arasında destanlar genel olarak dinî, hikâyelik, romantik/aşk ve masalsi olmak üzere dört ana başlık altında incelenmiştir. Dinî destanlar aynı zamanda kıssa ve hikâye gibi isimlerle de adlandırılmışlardır. Dinî destanlar icracılar tarafından kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde icra edilerek bu şekilde dinleyenlere dinî konularda nasihatlerde bulunmak amaçlanmıştır. Dinî destanları icra edenlere de kiyssahan (kıssahan) veya kiyssaşı (kıssacı) denilmiştir. Çarlık döneminde yaygın bir şekilde icra edilen ve aynı zamanda yayımlanan bu destanlar Sovyetler Birliği döneminde yasaklanmış bundan dolayı Kazakistan bağımsızlığını kazanıncaya kadar yaklaşık yetmiş yıl boyunca icrası ve incelenmesi yasaklanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Kazak Destanlarının derlenmesi ve yayımlanmasıyla ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Türk dünyasında sözlü kültür ürünlerinin derlenmesi ve yayımlanmasıyla ilgili faaliyetler XIX. yüzyılın başlarında başlamış ama asıl faaliyetler yüzyılın sonuna doğru yoğunlaşmıştır. Türk dünyasıyla ilgili yürütülen faaliyetler Çarlık Rusya tarafından 1845 yılında kurulan Rusya Coğrafya Cemiyetinin kurulmasıyla hız kazanmıştır. Temelinde kültürel asimilasyon ve misyonerlik faaliyetleri yani sömürü zihniyeti olan bu çalışmalarla derleme ve yayımlama faaliyetleri belirli bir sistem ve hız kazanmıştır. Kazak Türklerine ait Kazak Türkçesiyle yayımlanan ilk basılı eser aynı zamanda bir destan olan “Seypilmalik/ Seyfülmelik” adlı eserdir. Eser 1807 yılında Kazan’da yayımlanmıştır. Sonraki yıllarda bir kısmı Anadolu sahasında da örneklerini çokça görmüş olduğumuz Hz. Peygamber ile ilgili kıssalar, Hz. Ali Cenknemeleri, Kerbela hadisesi, Battalname, Varaka ve Gülşah, Şahmaran, Hatemtay, Cümcüme, Bozyiğit, Geyik vb. gibi çok sayıda anlatı örnekleri farklı tarihlerde Çarlık Rusya’nın yıkılışına

kadar yayımlanmıştır. Ayrıca yayımlanmış olan bazı eserlerin sonunda eseri hazırlayan kişi bu eserin orijinalinin Türkçe ve nesir olduğunu, kendisinin bu eseri manzum hâle getirerek Kazak Türkçesiyle ya da Çağatayca olarak yeniden oluşturulduğu bilgisini vermektedir. Bu da o günün şartlarında Türk dünyasında kültürel etkileşimin ne kadar canlı olduğunun görülmesi açısından oldukça önemlidir. Sovyetler Birliği dönemine gelindiğinde dinle ilgili her şeye yasak getirildiği için özellikle dinî dastanlarla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamış aksine bu konuyla ilgili çalışma yapanlar ve eser yazan kişilerin tamamını yermek ve eleştirmek bir gelenek hâline gelmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü olan Dariyğa Kız Dastanı, dastanın varyantları ve icracalarına ayrılmıştır. Dariyğa Kız olarak adlandırılan dastanın kahramanı Türk dünyasında farklı örnekleri de bulunan kadın kahramanın ana eksene alınmış olduğu bir dastandır. Dastan'ın diğer kahramanı da Hz. Ali'dir ve bu açıdan bakıldığında dastanın bir cenkname örneği olduğu da söylenebilir. Dastan birinci bölümde Dariyğe ve Hz. Ali arasındaki mücadele ve onların çocuğu olan Mehdi/Şahızinde ile ilgili olaylar olmak üzere temelde iki bölümden oluşmaktadır. Dastanın ikinci bölümünün ana kahramanı olan Mehdi ya da varyantlardan çoğunda isminin geçtiği şekliyle Şahızinde Hz. Ali ve Dariğa Kız'ın oğludur. Dariğa Kız bir hükümdarın tek kızıdır ve evlilik şartı olarak evleneceği kişiden kendisini yenmesi şartını koyar. Bu yönüyle Dede Korkut'taki kadın kahraman tipini hatırlatır. Fakat kimse Dariyğa Kızı yenemez ve nihayetinde ünü Hz. Ali'ye kadar ulaşır. Hz. Ali gelerek onunla mücadele eder. Uzun mücadele sonunda Allah'ın yardımıyla onu yener ve onunla evlenir. Bu evlilikten Mehdi/Şahızinde doğar. Şahızinde biraz büyüdükten sonra babasını aramak üzere Medine'ye doğru yola çıkar. Orada tanımadığı için babası Hz. Ali ile güreşir ve onun kendi babası olduğunu öğrendikten sonra "Babama el kaldırdım." diyerek bu utançla yaşayamayacağını bundan dolayı Allah'tan kendisini yerin altına sokmasını ister ve neticede yer altına girerek kaybolur. Cebrail, Hz. Ali'ye gelerek oğlunun kıyamete yakın tekrar ortaya çıkacağını söyler.

Çalışmada Dariyğa Kız Dastanı'nın Kazak Türkleri arasında bulunan varyantları hakkında kısaca bilgi verildikten sonra dastanın beş temel varyantı üzerinde durulmuştur. Çalışmada ilk olarak Vsevolod F. Miller'in (1848-1913) 1890 yılında yayımlanmış olduğu metin ele alınır. Miller, "Materialı Dlya İstorii Bilinnih Syujetov/ Bilini konularında Tarih İçin Materyaller" adlı makalesinde üç örnekten yola çıkarak Rus bilinilerinin kökenlerine dair açıklamalarda bulunmuştur. Miller çalışmasının ilk kısmını Lermontov'on "Aşık Kerib/ Âşık Garip" hikâyesine, ikinci kısmını bir Estonya masalına ve çalışmanın asıl kısmı olan üçüncü kısmını ise A. İvanovskiy tarafından Kara İrtiş bölgesinde Morsu Borombayeva adlı bir Kazak Türkünden derlenmiş olan bir masala ayırır. Bu masal Dariyğa Kız dastanının mensur ve kısa bir varyantıdır.

Çalışmada ikinci varyant olarak Sibiryaya Tümen Tatar Türklerinden olan Mavlikay Yumaçikov (Mavlekey Jumaşov) (1834-1910) Dariyğa Kız Adlı Varyant üze-

rinde durulmuştur. Bu varyant 1897 yılında Kazan'da Arap harfleriyle yayımlanmış 580 mısralık manzum bir eserdir. Çalışmada üçüncü varyant olarak Jüsipbek Şayhıslamuğlu (1857-1937) tarafından yayımlanmış olan Kiyssa-i Şahiyyinde 1898 yılında Kazan'da Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Manzum olan bu eser 860 mısradır. Çalışmada dördüncü varyant olarak Moğolistan'ın Bayan Ölgii Kazak Otonom bölgesinde 1995 yılında yayımlanmış olan bir metne yer verilmiştir. Bu metin Jüsipbek Şayhıslamuğlu'nun yayımlanmış olduğu varyantla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Çalışmada beşinci olarak Abdirasil Ahmetulı'nın "Azieri Ali Men Dariyğa Kızdın Küresi" adlı varyanta yer verilmiştir. İlk defa 2007 yılında yayımlanmış olan metin 863 mısra olup Jüsipbek Şayhıslamulı varyantiyle benzerlik göstermektedir. Çalışmada altıncı olarak Kırgızların Kız Dariyka adlı destanlarına yer verilmiştir. Burada K. Alimanov nüshası esas alınmıştır. 3852 mısra olan bu eser manzumdur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde yukarıda zikredilen Kazak Türklerine ait beş ve Kırgız Türklerine ait bir varyant epizot yapısı bakımından karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme metinde görülen epizot yapıları esas alınarak on iki ana başlık üzerinden yapılmıştır. Burada dinî kahramanın icracının elinde halk muhayyilesine uygun olarak geleneksel bir destan kahramanına dönüşmüş olduğu açıkça görülmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde metinlere yer verilmiştir. Metinler kısmında V. Miller, M. Yumaçikov, J. Şayhıslamuğlu ve Bayan Ölgii varyantları olmak üzere toplamda dört metin bulunmaktadır. Bu bölümde önce eserlerin orijinal olarak yayımlanmış oldukları dil/lehçe, daha sonra ise Türkiye Türkçesine çevirilerine/aktarımlarına yer verilmiştir.

Sonuç olarak Anadolu sahasındaki Hz. Ali cenknamelerine dairesinde Kazak Türklerine ait bir varyant olarak da kabul edilebilecek olan Dariyğa Kız Dastanı adlı eserin Türk kültürüne ait kadın kahramanlar etrafında oluşmuş anlatılara verilebilecek güzel bir örnek olduğu görülmektedir. Eser Türk dünyası halk hikâyeciliği örneği açısından oldukça önemli bir eserdir. Ayrıca Türk dünyasına ait din konulu bir halk hikâyesinin/kıssanın/cenknamenin Türkiye sahasında üzerinde çalışma yapılan ilk eser olması yönünden de oldukça önem büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça:

YILDIRIM, Seyfullah (2015) *Kazakların Dariyğa Kız Dastanı*, Ankara: KalemKitap Yayınları.